

ren want dan verdrogen ze. De ontwikkeling van larve tot volwassen insekt duurt ongeveer een halve zomer.

Dat het verdere verloop niet in „mijn” slootje was waar te nemen, kwam doordat het in de voor larven kritieke tijd droog stond. De aanwezigheid van water ter plaatse hangt af van menselijk ingrijpen. Het is een zg. leksloot, een feitelijk ongewenste noodoplossing voor een foutief gegraven vloeiveide waarin het water niet door de bodem wegzakt maar door de dijkjes sijpelt, zodat het in een greppel terecht komt. Stroomt deze over, dan wordt een tweede vloeiveide in gebruik genomen, het greppeltje komt dan

droog te staan en dat kost o.a. aan de libellen in hun prille jeugd het leven. Tengevolge daarvan zag ik dan ook in 1971 slechts een enkel paartje *Lestes viridis* rondvliegen.

Ongetwijfeld zijn er meer plaatsen te vinden waar de soort huist. Het is zaak waterkanalen op te zoeken waaraan struiken of bomen staan met boven het water groeiende takken. Speciaal in de nazomer, als de hofmakerij in volle gang is, zal men geen moeilijkheden ondervinden bij de herkenning van deze soort.

Het prettige is dat men niet alleen als toeschouwer best wordt geduld maar dat men ook een blik kan slaan in het intieme leven van een interessante diersoort.

Litteratuur:

1. Beukema, J., 1964. Libellen-tabel. Uitg. N.J.N. Amsterdam, 31 pp.
2. Geijskes, D. C., 1928. De levenswijze en ontwikkeling van *Lestes viridis* Vanderl. De Levende Natuur, 33: 17-24, 48-52, 85-90.
3. Liefstinck, M. A., 1925-26. Odonata Neerlandica. Tijdschrift voor Entomologie 68: 61-174, en 69: p. 85-226.
4. Robert, Paul-A., 1958. Les libellules. Neuchatel, 364 pp.
5. Velthuis, H., 1960. Libellenlarven-tabel. Uitg. N.J.N. Amsterdam, 30 pp.

De geschiedenis en de verspreiding van de Wijngaardslak langs de duinzoom

L. J. M. BUTOT.

Bericht nr. 30 Rijksinstituut voor Natuurbeheer, Leersum.

Over de geschiedenis van de Wijngaardslak te 's-Gravenhage, de oudste populatie uit deze streek, werd reeds eerder bericht en wij volstaan met te verwijzen naar die opstellen (9, 10). Auteurs die zich voornamelijk baserend op Maitland (23) weten van hem dat rond 1854 de Wijngaardslak voorkomt „op buitenplaatsen bij Haarlem, Leiden en Den Haag”. In algemene termen zegt Cremers (13) dat onze slak in Nederland voorkomt in Zuid-Limburg en op de geestgronden tussen Den Haag en Beverwijk. In 1903 schrijft Boon (5): „onze Hollandsche

duinen blijken het dier een zeer goede woonplaats te bieden, want de Wijngaardslak vindt men thans van den Hoek van Holland tot minstens bij Bergen en Schoorl”. Wij zullen hieronder zien op welke gegevens hun opgaven berustten en in hoeverre deze voorkomens zich hebben gehandhaafd. Het was niet steeds mogelijk het tegenwoordige voorkomen te controleren, doordat de opgaven van de oude etiketten van museumexemplaren slechts de gemeente, een stad of een dorp vermelden en de juiste vindplaatsen niet meer zijn te achterhalen. Aanvullende

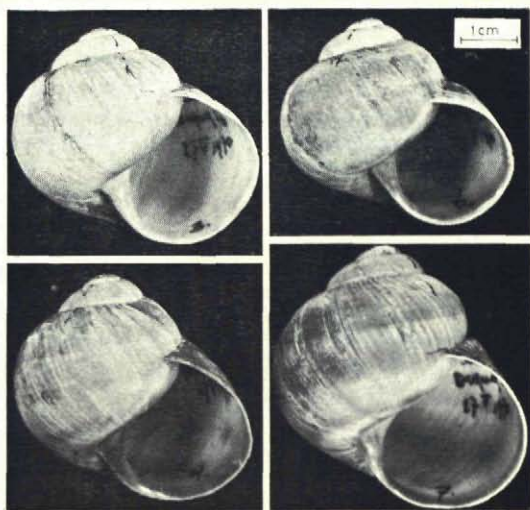

Fig. 1. *Helix pomatia*. Bloemendaal, Jachtduin Bergweg 27 mei 1970. Foto Wermebol.

gegevens over het voorkomen, over de geschiedenis en oude literatuurplaatsen betreffende Wijngaardslakken, alsmede ontbrekend documentatiemateriaal worden gaarne door het Rijksinstituut voor Natuurbeheer te Leersum ingewacht.

Wij behandelen hieronder de gegevens die ons ter beschikking stonden in alfabetische volgorde van de namen van de gemeenten waaronder de vindplaatsen ressorteren. Hoek van Holland, behorende tot de gemeente Rotterdam, werd als zelfstandige gemeente behandeld.

Alphen aan de Rijn. In het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie te Leiden bevindt zich een exemplaar met het etiket „Alphen (Z.H.)”, zonder datum of nadere vindplaatsaanduiding. Volgens Vernhout (31) kwam dit slakkehuis in de tweede helft van de 19e eeuw in het Rijksmuseum. De opgave Alphen aan de Rijn als vindplaats bij Van Benthem Jutting (3) wordt na 1933 niet herhaald. In de 20e eeuw zijn geen dieren uit deze gemeente bekend geworden.

Bennebroek. De dieren komen voor in de tuinen van villa's in de Doornincklaan, Grote Sparrenlaan en omgeving. Het eerst bekend geworden dier werd 9 juli 1950 verzameld door W. H. Neuteboom en bevindt zich in zijn collectie. Op 2 april 1970 werden enige lege huizen verzameld. De populatie heeft een zeer geringe dichtheid.

Bergen. De gemeente wordt in 1903 genoemd als noordelijkste punt van het verspreidingsgebied langs de duinzoom (5). Bewijsmateriaal is nooit bekend geworden.

Beverwijk. Cremers (13) deelt mede dat Wijngaardslakken voorkomen op de geestgronden tussen Den Haag en Beverwijk. Na 1931 wordt deze gemeente nooit meer genoemd. Elk bewijsmateriaal bleef ontbreken.

Bloemendaal. De gemeente Bloemendaal wordt als vindplaats van Wijngaardslakken vele malen in de literatuur gemeld sinds 1827 toen Waardenburg (32) ze kende uit „de boschaadgen bij Bloemendaal”. De eerste goed omschreven vindplaats wordt genoemd in de Camera Obscura, waar Hildebrand schrijft „dat op de hoogte der Blauwe Trappen de Wijngaardslakken over Uw laarzen kruipen of 't zoo niets is”. Dat speelde in juli 1836 (7). Kleyn (21), Boon (5), Heimans (15), Van Benthem Jutting (3), en Hubert (18) vermelden dit gegeven, dat geworden is tot de „klassieke Bloemendaalse vindplaats”. Een derde melding vinden wij in 1900 bij Oudemans (25) die „Vogelsang” bij Haarlem noemt: „Op de laatste plaats vond ik ze zelf, nadat mij deze vindplaats, nu 20 jaar geleden door een ander was medegedeeld”.

Wanneer wij nu aannemen dat onder „Boschaadgen bij Bloemendaal” het Bloemendaalse Bos mag worden verstaan, dan is de verspreiding van de Wijngaardslak met

drie kernen reeds uit de oude literatuur duidelijk. Het bewijsmateriaal laat echter op zich wachten. Eerst in 1901 verzamelde P. N. van Kampen 2 exemplaren met eieren en jongen te „Bloemendaal”, nu in het Zoologisch Museum te Amsterdam. In het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie te Leiden werd 1 exemplaar gedeponceerd dat P. P. de Koning 8 augustus 1911 te Bloemendaal verzamelde. Te Amsterdam werden in 1927 op het Museum eieren verkregen en jonge dieren „uit Bloemendaalse ouders”. Ook de Rijks Geologische Dienst te Haarlem bewaart 2 exemplaren met het etiket „Bloemendaal 1937”. Op grond van dit materiaal konden Scholten (27), Thijsse (30), Van der Sleen (29) en Van Benthem Jutting (2) Bloemendaal als vindplaats opnemen.

Het eerste goed gedateerde materiaal van een herkenbare vindplaats ligt in het Natuurhistorisch Museum te Enschede en werd door H. Zeijlstra verzameld op 17 mei 1902 op de „Blauwe Trappen”. De klassieke naam van deze vindplaats is jammer genoeg van de stafkaarten verdwenen en vervangen door „Brederode Berg”. Wij menen dat de dieren van de vindplaatsen Blauwe Trappen, Bergweg, Caprera, Algemene Begraafplaats en „Het Kopje” tot één, vroeger aaneengesloten, populatie hebben behoord.

Op de Brederode Berg aan de zijde van het Provinciale Ziekenhuis Meerenberg en direct langs de Bergweg konden wij in 1970 dieren noch lege huizen meer vinden (8). Aan de zijde van het Nationale Park De Kennemerduinen komen de dieren nog voor vanaf de ingang Bergweg tot voorbij het Jachtduin en aan de voet van de Brederode Berg. Wij kennen het volgende materiaal: Blauwe Trappen 4 september 1936 G. M. Roding 1 juveniel exemplaar in het Natuurhistorisch Museum Enschede; Jachtduin 27 mei 1970 L. Butot 6 exemplaren in het R.I.N. (fig. 1). In 1967 meldten Hopman (17) en Groot

(14) eigen waarnemingen van de „Brederode Berg vlak bij Santpoort” en „langs de Bergweg”. Het voorkomen ter plaatse is sinds de dagen van Hildebrand sterk achteruit gegaan. Zij kruipen U niet meer „over Uw laarzen of ’t zoo niets is”.

In de jaren 1968-1969-1970 vonden Butot en Sliggers Wijngaardslakken op het Landgoed Caprera, nu openluchttheater (8). Waarschijnlijk door hun methode van monstereen hebben Brouwer en Holthuizen (6) de Wijngaardslak op Caprera gemist. Wij kunnen ons niet voorstellen dat de Wijngaardslak dit gebied in 1964 nog niet had bezet. Grenzend aan Caprera ligt de Algemene Begraafplaats waar Sliggers langs de grens van het kerkhof in 1969 een dier aantrof. Van het Bloemendaalse Kopje werden 27 mei 1970 2 exemplaren als documentatiemateriaal verzameld, collectie R.I.N. In totaal werden 4 dieren waargenomen en een leeg huis (8).

Het Bloemendaalse Bos herbergt, zoals wij zagen, een populatie die reeds in 1827 aanwezig was. Voor de eerste maal werden uit dit terrein in mei 1926 Wijngaardslakken verzameld door Leo Brongersma in Thijsse's Hof. De geconserveerde dieren worden bewaard in het Zoologisch Museum te Amsterdam. Thijsse's Hof werd in 1925 gesticht. Het omvat een binnenduinterrein van slechts 2 ha, gelegen in het Bloemendaalse Bos. Het etiket „Bloemendaalse Bos” ligt ook bij een exemplaar door J. Prins 26 april 1931 verzameld en gedeponceerd in het Zoologisch Museum te Amsterdam. Op 10 april 1935 verzamelden Butot en Neuteboom 4 dieren in het Bloemendaalse Bos, Loosjes op 25 mei 1942 3 exemplaren. In het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie te Leiden liggen 2 huizen en 3 huizen zonder datum, met het etiket Thijsse's Hof, verzameld resp. door C. H. Prins en J. Mulder. Ook de exemplaren die C. J. Verhey 30 mei 1943

Fig. 2. *Helix pomatia*. Bloemendaal, Koepellaan 27 mei 1970 leg. Butot en Thijssse's Hof 1 aug. 1968 (nrs. 2 en 3). Foto Wermenbol.

daar verzamelde, kwamen in het Rijksmuseum terecht. H. van Halm (in litt.) trof de dieren in Thijssse's Hof aan op 14 mei 1953. C. Groot (14) vermeldt levende dieren in 1967, terwijl 1 augustus 1968 5 levende dieren worden verzameld.

Buiten Thijssse's Hof zijn in het Bloemendaalse Bos nog kleine concentraties Wijngaardslakken uit de directe omgeving van „De Zandbak”, waar wij ze niet konden terugvinden in 1970, en van een smalle strook langs de Koepellaan, waar 27 mei 1970 2 dieren werden verzameld (8) (fig. 2). In grote delen van het Bloemendaalse Bos, waar wij rond 1935 de dieren steeds wisten te vinden, zijn zij verdwenen. Ontkend moet worden dat Thijssse de Wijngaardslak in zijn Hof bewust of onbewust heeft geïmporteerd. Hij zou van een import door hem of van een eerste aantreffen zeker hebben kennis gegeven. Zelf schrijft hij in 1918: „De Wijngaardslak is te Bloemendaal . . . nog even algemeen als in de dagen van Nurks. Zelfs in de villaparken vertoont het dier zich nog geregeld” (30).

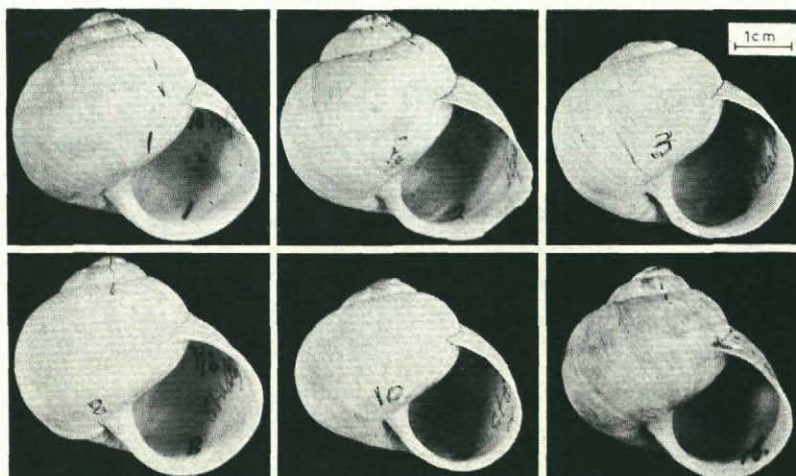
De vindplaats Vogelenzang bestond reeds in 1880 volgens Oudemans (25) en een bevestiging daarvan vinden wij in het kaartsysteem van het Comité ter bestudering van de Nederlandse Molluskenfauna, waar D. W. Giltay de melding deed inboeken „Vogelenzang, rand van een bos ten westen van de spoorlijn Haarlem-Leiden, west van de wei-de bij hoek Doodweg. Levend in overvloed 1885-1895”. Deze vindplaats is nu een bol-lenterrein en de dieren zijn verdwenen. Op

de stafkaarten van 1852 en 1916 is de vindplaats duidelijk aanwijsbaar. Vogelenzang blijft echter Wijngaardslakken herbergen. Wij vonden lege huizen in een villabos west van het voormalige Station Vogelenzang op 2 april 1970 en direct langs de spoorlijn (8). Bovendien importeerde R. Barnaart dieren uit Frankrijk en zette ze uit op het landgoed van de familie rond het „Huis te Vogelenzang” enkele jaren geleden (mond. med.).

's-Gravenzande. Het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie te Leiden bezit een exemplaar dat 9 mei 1937 door J. Bremer verzameld werd te „'s-Gravenzande”. Uit deze gemeente zijn twee populaties bekend geworden: één te Staelduinen en één aan de Noordlandse Dijk.

Het eerste materiaal werd te Staelduinen in september 1924 door L. Pouderoyen verzameld. Van deze vindplaats kennen wij verder 1 exemplaar Museum Leiden, 11 april 1925 A. L. J. Sunier; 2 oktober 1932 L. Pouderoyen, zijn collectie; 5 exemplaren Museum Leiden 7 januari 1936, H. Odé; 1 exemplaar Museum Leiden maart 1950, A. C. van Bruggen; 1956 waarneming W. J. Wolff (in litt.); 3 exemplaren 28 mei 1961 waarneming W. J. Kuyper (in litt.); 11 lege huizen collectie R.I.N. 7 augustus 1969, L. Butot (fig. 3); 5 lege huizen collectie R.I.N. 10 juni 1970; 1 exemplaar waarneming 28 juli 1970 B. Verver (in litt.). Deze populatie leeft langs de Bonnenlaan en in het door het Departement van Defensie afgesloten oostelijke deel van het Staelduinse

Fig. 3.
Helix pomatia.
's-Gravenzande,
Bonnenlaan
7 aug. 1969 en
10 juni 1970.
Foto Wermenbol.

Bos. De dieren zijn veel minder talrijk dan vroeger. In 1970 werd slechts enkele malen een levend exemplaar, na langdurig zoeken, gevonden. In de literatuur wordt over het landgoed bericht in het Jaarverslag van de Algemene Vereniging voor Natuurbescherming voor 's-Gravenhage en Omstreken voor 1926-1927 (20) door Sinia (28) en Bijhouwer (11 en 12). Deze laatste bericht in 1930 dat verscheidene zeer grote land-slakken zijn aandacht trokken en dat Jonkheer Rijckevorsel de Wijngaardslakken uit het buitenland heeft geïmporteerd.

De tweede populatie werd eerst in augustus 1958 bekend. In het Rijksmuseum te Leiden liggen 2 exemplaren door A. C. M. van Wijk verzameld ongeveer 2 km ten noorden van Hoek van Holland. In de collectie Arends te Nijmegen liggen stukken die in 1959 door A. van Dijk werden verzameld. Deze populatie bleek zeer florerend en is op een klein oppervlak ongeveer 150 individuen sterk, zoals na herhaalde tellingen werd vastgesteld. Er werden 7 lege huizen verzameld op 1 oktober 1970 toen de oude dieren zich reeds hadden teruggetrokken onder de grond voor hun winterslaap. Alleen zeer jonge dieren van het legsel 1970 werden nog waargenomen. De populatie bestond reeds toen de heer T. J. Bos, tuinder te 's-Gravenzan-

de, zich dertig jaar geleden ter plaatse vestigde, en strekte zich ook uit langs het Noordlandse Pad naar het zuiden, waar de dieren nu zijn verdwenen (8).

Haarlem. Vernhout (31) bericht, dat in het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie te Leiden 3 dieren worden bewaard die stammen uit de tweede helft van de 19e eeuw afkomstig van „Omstreken van Haarlem”. Het etiket vermeldt als enig gegeven „Bij Haarlem”. Boon (5) vertelt dat één der Franse refugiés Wijngaardslakken heeft geïmporteerd en „in de duinen gepoot, naar ik meen tusschen Haarlem en Leiden”. Ook Van der Willigen noemt in 1917 Haarlem als vindplaats (34), terwijl Weber (33) in 1919 „Buitenplaatsen bij Haarlem” als vindplaats geeft. Hij meent dat de dieren door Spanjaarden geïmporteerd werden „omdat de slak in den omtrek van Haarlem „Caracolle” heet . . . een Spaansche naam, het equivalent voor het Fransche escargot”. In de verzameling van de Rijks Geologische Dienst te Haarlem bevindt zich een schelp met het etiket Haarlem 1936, zonder nadere vindplaatsaanduiding. Misschien hebben er ooit Wijngaardslakken geleefd, maar tot heden ontbreekt elk deugdelijk bewijs voor haar voorkomen in het Haarlemse.

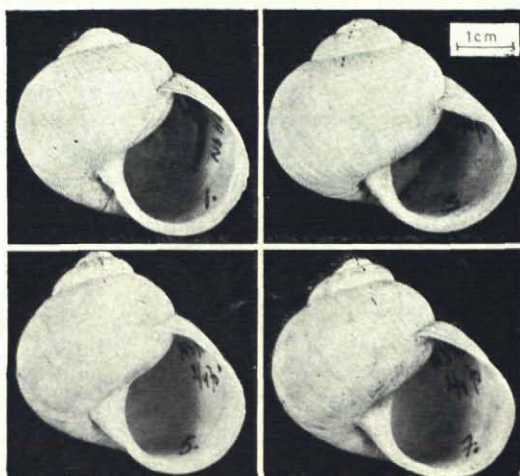

Fig. 4. *Helix pomatia*. Heemstede, spoorlijn 2 april 1970. Foto Wermenbol.

Heemskerk. De opgave van Heemskerk als vindplaats bij Van Benthem Jutting (4) in de lijst van gemeenten in 1947 is gebaseerd op de vondst van één levend dier op de buitenplaats Marquette achter het Kasteel door de tuinbaas op 6 juni 1935. Dit exemplaar wordt bewaard in de collectie Neuteboom te Heemskerk. Nadien zijn er geen dieren of lege huizen meer gevonden, hoewel er vaak naar werd gezocht.

Heemstede. In de eerste helft van de 20e eeuw kwamen volgens Vernhout (31) 2 jonge dieren te „Heemstede” voor, verzameld door F. A. Velsen, nu in het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie te Leiden. In dit geval was dit vóór 1916. Het Zoölogisch Museum te Amsterdam bezit 4 exemplaren door H. G. J. Schelling op 1 juli 1927 verzameld langs de spoorbaan ten noorden van het Station Vogelenzang, waar de rails de grens van Heemstede met Bloemendaal kruisen. Schelling vermeldde daarbij „Levend talrijk”. Op grond van dit materiaal vermeldde Van Benthem Jutting (4) deze gemeente als vindplaats in 1947. Op 2 april 1970, toen de dieren hun winterslaap nog niet hadden

beëindigd, werden op deze vindplaats 13 lege huizen verzameld (8) (fig. 4). De vindplaats en de populatie zijn nog steeds intact. Zij staat duidelijk in verband met het voorkomen Vogelenzang te Bloemendaal, hoewel beide populaties ten opzichte van elkaar zijn geïsoleerd. In het tussenliggende terrein langs de spoorbaan ontbreken onze slakken.

Hoek van Holland. Reeds in 1903 wordt Hoek van Holland als vindplaats gemeld (5) doch eerst in mei 1953 werden er 2 exemplaren verzameld door C. J. de Ronde. De huizen worden bewaard in het Natuurhistorisch Museum te Tilburg. De juiste vindplaats werd niet nader aangeduid en de naam „Hoek van Holland” zou mogelijk kunnen slaan op het voorkomen aan de Noordlandse Dijk in 's-Gravenzande. Tijdens een excursie met buitenlandse malacologen, werd het voorkomen van Wijngaardslakken te Hoek van Holland aangetoond door een Nederlandse groep op 7 mei 1970, langs de verkeersweg bij de kruising met het Noordlandse Pad. Een tweede vindplaats werd op dezelfde datum gevonden langs een zijlaantje van het Noordlandse Pad achter de Wierstraat (8). Deze populaties hebben via het Noordlandse Pad samengehangen met de populatie aan de Nieuwlandse Dijk te 's-Gravenzande.

Katwijk. In de collectie Schepman, nu in het Zoölogisch Museum te Amsterdam, liggen 2 exemplaren door Van Roozen verzameld. Het etiket vermeldt „Katwijk bij Leiden”. Het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie te Leiden bezit 3 volwassen en 2 jonge huizen, verzameld te „Katwijk” door J. Mulder. In beide gevallen wordt geen verzameldatum opgegeven. Op deze summier gegevens berust de vermelding „Katwijk” bij Van Benthem Jutting (3). Na 1933 is deze vindplaats uit de literatuur verdwe-

nen. Misset en Hessel (24) weten te melden, dat Katwijkse dieren werden uitgezet te Bunnik op Nieuw Amelisweerd in het begin van de 20e eeuw.

Leiden. Maitland (23), Alberda (1), Boon (5) en Weber (33) spreken over het voorkomen op buitenplaatsen om 's-Gravenhage en Leiden tussen 1854 en 1919. Begin september 1937 vindt IJzerman (35) 2 levende dieren in de Leidse Hout, 2 oktober d.a.v. ziet hij ze weer en herkent 1 exemplaar aan een deformatie. Op 5 oktober 1937 vindt hij een pas gestorven dier, dat nu bewaard wordt in het Zoölogisch Museum te Amsterdam. Werklieden ter plaatse kenden de dieren niet, zodat IJzerman dacht aan import in een klein aantal in 1937. De melding van Leiden als vindplaats bij Van Benthem Jutting in haar lijst van 1947 (14) berust op de waarnemingen van IJzerman en het enige door hem verzamelde stuk.

Leidschendam. In het Natuurhistorisch Museum te Enschede wordt een huis van een Wijngaardslak bewaard afkomstig van Park Leeuwenbergh, „Voorburg”, verzameld door H. G. de Smit, zonder datum. Bij een controle van deze vindplaats op 1 april 1970 bleek het Parkherstellingsoord Leeuwenbergh binnen Leidschendam te liggen (fig. 5). Er werden 14 lege huizen verzameld. Op 9 juli 1970 werd een zeer florerende populatie aangetroffen (8). Misschien moeten enkele van de vroegere meldingen uit „Voorburg” op deze vindplaats worden betrokken.

Lisse. In de tweede helft van de 19e eeuw verkrijgt het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie te Leiden een exemplaar uit Lisse (31). Het draagt het etiket „Lisse, Wildlust”. Waardenburg (32) vertelt in zijn dissertatie dat de dieren in 1827 voorkomen

op Wildlust bij Lisse „waar dezelve niet is aangebragt”. Blijkbaar was de datum van import toen al buiten de herinnering geraakt. Van der Willigen (34) en Van Benthem Jutting (3) noemen in 1917 resp. 1933 Lisse als vindplaats, blijkbaar op grond van het enige bekende stuk uit het Rijksmuseum. De naam van de gemeente Lisse verdwijnt daarna uit de literatuur. Van het huis Wildlust, in de 18e eeuw gebouwd en circa 1880 door een tweede Wildlust vervangen, is niets meer over. Op deze plaats is nu niets dan kaal bollenland. In 1816 behoorde het huis aan Caspar Hendrik Wolff, die de buitenplaats verkocht aan Coenraad Jacob Temminck, later directeur van het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie te Leiden.

Het goed Wildlust grensde aan Zandvliet, waar zich in 1760 Baron du Tour met zijn menagerie vestigde (19). Op 3 juli 1773 schrijft deze aan zijn tuinman op Zandvliet „of er ook slangen gezien worden of Caracollen en hoe de zijde wormen varen”. Hulkenberg (19) meent dat er voor „slangen” misschien „slakken” gelezen moet worden.

Van Zandvliet is alleen het huidige tentoonstellingsterrein Keukenhof overgebleven. De tegenwoordige generatie weet niets over grote slakken op Keukenhof. De vader van één der arbeiders wist dat er vroeger Wijngaardslakken op Zandvliet zijn geweest.

Graaf Lynden (in litt.) werd in 1912 op Wildlust geboren. Hij schrijft: „al verzamelende heb ik als jongen van een jaar of 8, meermalen schelpen gevonden op Wildlust en ook op Keukenhof, die mijn vader wist te identificeren als afkomstig van Wijngaardslakken. De meeste schelpen waren al tamelijk verweerd (omstreeks 1920). Levende exemplaren heb ik op Wildlust en Keukenhof nooit gevonden”.

De populatie van Wildlust en Zandvliet heeft misschien vanaf 1773 tot uiterlijk 1920 kunnen standhouden.

Tabel 1. Overzicht van het voorkomen van de Wijngaardslak (*Helix pomatia*) in Nederland langs de duinzoom.

Gemeente	Sinds	Eerste melding	Laatste waarneming	Populatie
Alphen a/d Rijn	?	2e helft 19 eeuw	—	uitgestorven
Bennebroek	?	9 juli 1950	1970	klein, zwak
Bergen	?	1903	—	voorkomen twijfelachtig
Beverwijk	?	1931	—	voorkomen twijfelachtig
Bloemendaal	voor 1827	1901	1970	
Bloemend. Bos	voor 1827	1926	1970	3 verbrokkelde restpopulaties
Blauwe Trappen	voor 1836	1902	1970	groot gebied; florerend
Vogelenzang	voor 1880	1885	1970	
Doodweg	voor 1880	1885	—	uitgestorven
Spoorbaan	?	1970		klein, zwak
Huis te V.	ca. 1968	ca. 1970	—	recente import
's-Gravenhage	voor 1656	1905	1970	
Sorghvliet	voor 1656	1926	1970	sterke teruggang
Scheveningen	voor 1920	1968	1970	florerend
Isr. Begraafpl.	voor 1925	1941	1970	uitgestorven
's-Gravenzande	1850-1875	1924		
Staelduinen	1850-1875	1924	1970	uitstervende
Noordl. Dijk	voor 1940	1958	1970	klein, florerend
Haarlem	?	2e helft 19e eeuw	1936	voorkomen twijfelachtig
Heemskerk	?	6 juni 1935	—	uitgestorven
Heemstede	voor 1916	1 juli 1927	1970	klein, florerend
Hoek van Holland	voor 1903	mei 1953	1970	klein, florerend
Katwijk	?	ca. 1900	1918	uitgestorven
Leiden	1937	1937	—	import, uitgestorven
Leidschendam	?	? 1913	1970	klein, florerend
Lisse	voor 1773	2e helft 19e eeuw	1920	uitgestorven
Maasland	?	15 sept. 1953	—	enige vondst, uitgestorven
Noordwijk	?	1920	—	enige vondst, uitgestorven
Noordwijkerhout	?	okt. 1911	—	enige vondst, uitgestorven
Rijswijk	?	1926	1933	teruglopend
Rijswijkse Bos	?	1926		uitgestorven
Huis te Werve	?	1926	1970	klein, teruglopend
Schoorl	?	1903	—	voorkomen twijfelachtig
Velsen	voor 1899	1 sept. 1916	1970	groot gebied, op diverse plaatsen bedreigd
Voorburg	?	aug. 1913		= Leidschendam?
Voorschoten	?	1926	—	uitgestorven
Wassenaar	1926	1930	—	uitgestorven na import
Zandvoort	?	juli 1912	—	uitgestorven

Maasland. Het Natuurhistorisch Museum te Tilburg bezit 4 Wijngaardslakken, die 15 september 1953 door C. J. de Ronde in Maasland werden verzameld. De heer De Ronde is overleden. Het mocht ons niet gelukken de dieren binnen de grenzen van de

gemeente terug te vinden.

Noordwijk. Omstreeks 1920 werd een levend exemplaar gevonden tussen Noordwijk Binnen en Noordwijk aan Zee (Graaf Lynden in litt.). In 1970 konden geen Wijn-

gaardslakken binnen deze gemeente meer worden aangetroffen.

Noordwijkerhout. Het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie te Leiden bezit 3 jonge voorwerpen en 2 eieren door P. P. de Koning, oktober 1911 te Ruige Hoek verzameld en door Vernhout (31) vermeld. Van Benthem Jutting (3) baseert zich op dit materiaal als zij in 1933 deze gemeente als vindplaats opgeeft. Na 1933 verdwijnt deze gemeente uit de lijst van vindplaatsen. In het Natuurhistorisch Museum Enschede liggen 2 exemplaren door G. Kortenbout van der Sluys vermoedelijk verzameld te Noordwijkerhout, zonder opgave van nadere vindplaats of datum.

Rijswijk. Twee huizen van Wijngaardslakken door Verseveld in 1926 te Rijswijk verzameld, werden door H. C. Blöte op 4 februari 1927 in het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie te Leiden gedeponeerd. Het Rijswijkse voorkomen bestond toen uit twee aaneengrenzende vindplaatsen: het Huis te Nieuwburg en het Huis te Werve (20). Op grond van deze literatuurplaatsen en de vondst van Verseveld vermeldde Van Benthem Jutting (3) in 1933 Rijswijk als vindplaats. In latere opgaven wordt Rijswijk niet meer genoemd.

Op het gebied van het vroegere Huis te Nieuwburg, het tegenwoordige Rijswijkse Bos, kon na herhaalde bezoeken in 1970 geen spoor van de slakken meer worden gevonden. In het park van het Huis te Werve, gebouwd op de resten van een middeleeuws kasteel, thans conferentie-oord en sociaal contactcentrum van de B.P.M., werd 1 april 1970 een leeg huis verzameld (fig. 6). Volgens de hovenier J. Kort, zijn de dieren daar nog steeds talrijk.

Schoorl. Boon (5) geeft in 1903 Schoorl op als begrenzing van het meest noordelijke

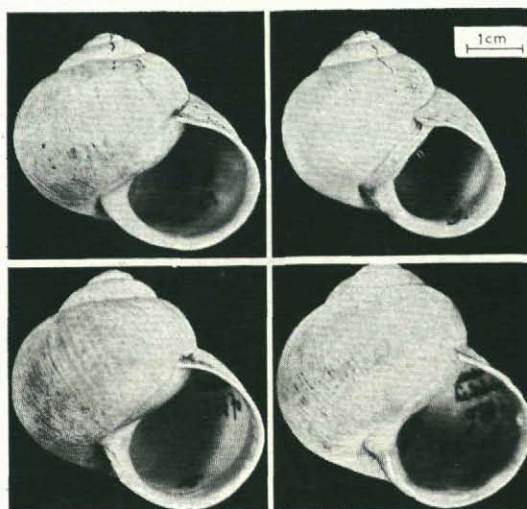

Fig. 5. *Helix pomatia*, Leidschendam, Leeuwenbergh 1 april en 9 juli 1970. Foto Wermenbol.

voorkomen langs de duinzoom. Er is nooit materiaal van Schoorl bekend geworden.

Velsen. De klassieke vindplaats de Blauwe Trappen, die Hildebrand ons in zijn Camera Obscura doet kennen, grenst aan Jachtlust en Velserend bij de Ruïne van Brederode, waar Kleyn (21) op zijn wandeling rond 1899 Wijngaardslakken vond. Thijsse (30) noemt in 1918 Santpoort als vindplaats. In het Zoölogisch Museum te Amsterdam bevindt zich het eerst verzamelde bewijsmateriaal voor deze gemeente. C. Druyvesteyn vond 1 september 1916 21 Wijngaardslakken langs de rand van de tuin der villa Longwood, tegenover het station Santpoort-Meerenberg. Een exemplaar van dezelfde datum, met het etiket „Velzen” is aanwezig in de collectie Schepman. Dit materiaal ligt ten grondslag aan de vindplaatsopgaven van Van der Sleen (29) en Van Benthem Jutting (2). De latere opgaven van Van Benthem Jutting (3, 4) van Velsen als vindplaats, worden door het volgende materiaal ondersteund: Duin en Kruidberg 1 exemplaar

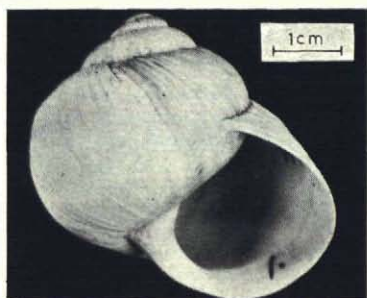

Fig. 6. *Helix pomatia*. Rijswijk (Zh.), Huis te Werwe 1 april 1970. Foto Wermenbol.

1929; Santpoort 1 exemplaar 27 juli 1931 en Driehuis-Westerveld 1 exemplaar 28 augustus 1931. Deze drie stukken werden door F. P. Koumans (22) verzameld en berusten nu in het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie te Leiden. In een bosje ten westen van de Ruïne van Brederode trof W. H. Neuteboom 9 september 1936 Wijngaardslakken aan. Te Santpoort op de Vinkenbaan De Dennen verzamelde D. Aten 16 augustus 1953 een Wijngaardslak, die in het Rijksmuseum te Leiden wordt bewaard. C. Groot (14) vond in 1957 3 dieren op het terrein de Heerenduinen, waar zij in 1967 voorkwamen tot de rand van de bebouwing van IJmuiden. Hij bevestigde het voorkomen op Duin en Kruidberg. In 1969 was van dit voorkomen langs de IJmuidense bebouwingsgrens niets meer over door de activiteit van spelende kinderen. Levende dieren werden tijdens een bezoek aan het randgebied van de Heerenduinen op 18 juni en 25 juni 1970 niet meer aangetroffen.

Voorburg. Van der Willigen deponeerde 4 ongedateerde Wijngaardslakken uit „Voorburg” in de verzameling van het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie te Leiden en eenzelfde aantal in de collectie van het Zoologisch Museum te Amsterdam. Vernhout (31) vermeldde 3 exemplaren door P. P. de Koning in augustus 1913 verzameld, als behorende tot de collectie van het Rijksmu-

seum te Leiden, uit Voorburg. Op grond van dit materiaal verschijnt de naam van deze gemeente als vindplaats in de opgave van Van Benthem Jutting (2, 3) in 1927 en 1933. In de lijst van 1947 (4) ontbreekt de naam. Waarschijnlijk is de vindplaats van het bovengenoemde materiaal het park Leeuwenbergh, gelegen binnen de gemeente Leidschendam langs de grens met Voorburg. Het Museum te Enschede heeft een exemplaar dat H. G. de Smit verzamelde te „Voorburg, park Leeuwenbergh” ongedateerd.

Voorschoten. In het jaarverslag van de Algemene Vereniging voor Natuurbescherming voor 's-Gravenhage en Omstreken voor 1926-1927 lezen wij: „ook komt ze nog voor op Duivenvoorde te Voorschoten” (20). Het huidige imposante bouwwerk dateert uit de periode 1625-1631, toen het slot, dat reeds in 1226 vermeld wordt, op 15e eeuwse fundamenteen opnieuw werd opgetrokken. Bewijsmateriaal voor dit voorkomen ontbreekt. Tijdens een bezoek op 1 april 1970 werd geen enkel spoor van deze dieren meer aangetroffen (8).

Wassenaar. Aan Dr. A. Schierbeek werd medegedeeld dat in 1926 een 6-tal Wijngaardslakken werd losgelaten in Meyendel, aldus Van Hell (16). W. J. Kuyper (in litt. 1970) bericht dat hij een groot aantal malen in dit terrein is geweest en nooit Wijngaardslakken heeft aangetroffen.

Zandvoort. In het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie te Leiden bevinden zich 3 exemplaren in juli 1912 door P. P. de Koning te Zandvoort verzameld (31). Op deze stukken steunt Van der Willigen (34), die in 1917 Zandvoort als vindplaats noemt. Het voorkomen werd later nooit bevestigd. Een samenvattend overzicht van het voorkomen van de Wijngaardslak langs de duinzoon van ons land geeft tabel 1.

Summary. The distribution and history of *Helix pomatia* L., the Roman snail, in the dune area of the Netherlands.

A survey is given of all records in the literature, public museums, private collections and the author's observations in the dune area, arranged in alphabetical order of the names of the municipalities in which the snails have been found. Although all known populations doubtlessly originate from imports during the 16th and 17th century, the occurrences originating from actually known imports are only recorded as such: Wassenaar 1926, Leiden 1937. These imports failed in establishing a population. It is doubtful if the names of the municipalities Schoorl, Bergen and Beverwijk mentioned in the literature in connection with the occurrence of Roman snails ever had a population within their boundaries. From Heemskerk (1935), Haarlem (2nd half of 19th century till 1936) and Maasland (1935) shells are present in collections. The documentation is, however, insufficient (Haarlem) or the snails have been found once only. At any case their actual occurrence nowadays is highly uncertain. The populations at Zandvoort (1912), Noordwijkerhout (1911), Lisse (? 1773-1920), Noordwijk (1920), Katwijk (ante 1900-1918), Voorschoten (1926), The Hague (Jewish cemetery 1963), Rijswijk (Rijswijkse Bos 1926) died out.

Velsen, Bloemendaal, Heemstede, Bennebroek, Leidschendam, The Hague, Rijswijk, 's-Gravenzande and Hoek van Holland have one or more populations nowadays. The recorded and insufficiently documented material from „Voorburg” should most probably be referred to the occurrence at Leidschendam. The occurrence at Bloemendaal-Huis te Vogelenzang-originate from an import from France in circa 1968, at 's-Gravenzande (Staelduinen) from an import from France between 1850-1875.

Litteratuur:

1. Albarda, H., 1897. Over Boomslakken. De Levende Natuur 2: 189-194.
2. Benthem Jutting, W. S. S. van, 1927. Lijst van Gemeenten als vindplaatsen van Nederlandsche Mollusken. Tijdschr. Ned. Dierk. Ver. (2) 20: 10.
3. Benthem Jutting, Tera van, 1933. Mollusca (I)A. Gastropoda Prosobranchia et Pulmonata. Fauna van Nederland afl. 7. Leiden 387 pp.
4. Benthem Jutting, W. S. S. van, 1947. Lijst van Gemeenten als vindplaatsen van Nederlandsche Mollusken. Basteria 11: 54-87.
5. Boon, B., 1903. Pothoofdieren. De Levende Natuur 7: 237-238.
6. Brouwer, Jan & Wim Holthuizen, 1964. Iets over landmollusken te Bloemendaal. De Scharrelaer 3: 12-15.
7. Butot, L. J. M., 1969. Wijngaardslakken in Nederland. Corr.bl. Ned. Malac. Ver. 135: 1497-1498.
8. Butot, L. J. M., 1969-1970. Excursierapporten Rijksinstituut voor Natuurbeheer (niet gepubliceerd).
9. Butot, L. J. M., 1970. De geschiedenis en de verspreiding van de Wijngaardslak in 's-Gravenhage. De Levende Natuur 73: 275-282.
10. Butot, L. J. M., 1970. De Wijngaardslakken, Sorghvliet en Jacob Cats. Corr.bl. Ned. Malac. Ver. 139: 1567-1570.
11. Bijhouwer, A. P. C., 1929. Nog eens: Staelduynen. De Levende Natuur 34: 92-98.
12. Bijhouwer, A. P. C., 1930. Wie volgt? De Levende Natuur 34: 334-337.
13. (Cremers, Jos), 1931. Mededeling over *Helix pomatia*. Natuurhist. Maandbl. 20: 125.
14. Groot, C., 1967. De Mollusken van de duinen in IJmuiden. Corr.bl. Ned. Malac. Ver. 124: 1319-1320.
15. Heimans, E., 1923. Paschen aan de Pietersberg. De Levende Natuur 28: 35-46.
16. Hell, W. F. van, 1930. De Mollusken van Meijendel. De Levende Natuur 35: 257-263.
17. Hopman, H. J., 1967. De Kennemerduinen. Corr.bl. Ned. Malac. Ver. 124: 1318-1319.
18. Hubert, B., 1966. De paringsbiologie van de Wijngaardslak. Natuur en Techniek 34: 181-183.
19. Hulkenberg, A. M., 1970. De Menagerie van Jacob Baron Du Tour. Leids Jaarboek 62.
20. Jaarverslag Algemeene Vereeniging voor Natuurbescherming voor 's-Gravenhage en Omstreken voor 1926-1927. Scheveningen 12 pp.
21. Kleyn, H., 1899. Brederode. De Levende Natuur 4: 66-67.
22. Koumans, F. P., 1936. Hoe bergen wij onze Mollusken op? Corr.bl. Ned. Malac. Ver. 5: 28-32.

23. Maitland, R. T., 1854. Week- en Schelpdieren in Nederland waargenomen. In J. A. Herklots: Bouwstoffen voor eene fauna van Nederland deel 2. Leiden 316 pp., 1e stuk. p. 74-88.
24. Misset, H. P. & P. Hessel, 1964. Rapport over de natuurwetenschappelijke waarde van het landgoed Nieuw Amelisweerd. Consulentenschap Utrecht Staatsbosbeheer, naar gegevens uit 1935. Stencil 5 pp. (niet gepubliceerd).
25. Oudemans, A. C., 1900. Opmerkingen bij het lezen van De Levende Natuur. De Levende Natuur 4: 273-274.
26. Peereboom Voller, J. D. G., 1956. Orchideeënlandje achter Crailosche IJbaan. Excursierapport Staatsbosbeheer Dienstvak Natuurbescherming aug. 1956. Stencil 4 pp. (niet gepubliceerd).
27. Scholten, J., 1913. De verspreiding onzer land- en zoetwaterslakken. De Levende Natuur 18: 348-351.
28. Sinia, H. R., 1929. Staelduinen. De Levende Natuur 33: 330-332.
29. Sleën, W. G. N. van der, 1921. Lijst van Gemeenten als vindplaatsen van Nederlandsche Mollusken. Tijdschr. Ned. Dierk. Ver. (2) 18: cx-cxviii.
30. Thijssse, J., 1918. Antwoord aan P. Sch. B., te A. De Levende Natuur 23: 144.
31. Vernhout, H. J., 1916. Catalogus der Nederlandsche Mollusca van 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie. Zool. Meded. Leiden 2: 33-56.
32. Waardenburg, H. G., 1827. Commentatio Historia Naturalis animalium molluscorum regno Belgico indigenorum. Annales Acad. Lugduno-Batavae 1826-1827. Leiden 62 pp.
33. Weber, M., 1919. Beschouwingen over de fauna van Nederland. Bijdr. Dierk. Feestnummer Kerbert. 21: 175-193.
34. Willigen, A. C. van der, 1917. Verslag vergadering Leiden 5 oct. 1917. Natura 1917: 91.
35. IJzerman, R., 1937. Wijngaardslakken bij Oegstgeest. De Levende Natuur 42: 224.

Notities over de Bitterling (*Blackstonia perfoliata*)

PAUL DE MEY.

Velen zullen op Voorne de Bitterling (*Blackstonia perfoliata*) (fig. 1) wel eens gezien hebben in de grote vallei die naar de plant genoemd werd, nl. de Bitterlingvallei (1). Bitterling, Teer guichelheil (*Anagallis tenella*) en Moerasgamander (*Teucrium scordium*), het zijn drie van Voorne's beroemdheden (2;3). De mooie *Anagallis* (fig. 2), Thijssse noemde hem Tengere bastaardmuur, is een van de vele plantesoorten, die in ons land sterk achteruit zijn gegaan. Op Voorne, daar al zeker een eeuw bekend, en op Texel bevinden zich nog de mooiste groeiplaatsen. Zo ken ik het plantje op Voorne van vijf plaatsen in vier valleien, waar iedere zomer de lichtrose bloempjes in massa verschijnen. Van de Moerasgamander (fig. 3), voor het eerst op Voorne gevonden in 1883, in het „duin ten zuiden van Oost-Voorne” door

M. W. Beijerinck, later hoogleraar te Delft, is Voorne ook de enige plaats in Nederland waar de plant stand houdt. Oude vindplaatsen waren: „duyn vallyen agter Lisse” (18e eeuw), Leerdam, Zevenaar, Borculo en Maastricht, waar de planten wel sinds lang niet meer zullen voorkomen (4). De Bitterling is wel de zeldzaamste van de drie, want deze soort is maar sporadisch buiten Voorne aangetroffen. Hoewel ik enige jaren geleden nog de Bitterling massaal aantrof in de bekende vallei, is ze daar toch wel achteruit gegaan. Sindsdien vond ik er ieder jaar maar een enkel exemplaar (in oktober 1971 weer verscheidene planten, maar steeds kleine exemplaren). Ook is wel eens een enkele plant te vinden langs een vochtig pad ten westen van het Brede Water. Een gegraven vallei aan de oostzijde van dit